

Príspevok vznikol vďaka štipendiu Ministerstva kultúry Slovenskej republiky a Fondu pre podporu umenia. Názov projektu: Rómovia vpred zániku – riešenie cigánskej otázky za socializmu.

Snahy zakladateľov Zväzu Cigánov – Rómov na Slovensku o udržanie cigánskej – rómskej identity

René Lužica

1. januára 1969 sa Československá socialistická republika zmenila na federálny štát zložený z federálnych orgánov a z dvoch autonómnych republík. Rómska problematika podliehala koncepčným rozhodnutiam politbyra Komunistickej strany Československa, federálna vláda a rezorty rozhodnutia politbyra rozpracovali pre špecifické podmienky národných vlád, ktoré praktické riešenia delegovali pre všetky stupne národných výborov, rezortov a spoločenských organizácií. Petr Víšek pripomína, že komunistická strana nebola dôsledne federálna, na českej strane neexistoval partnerský orgán rovnocenný ÚV Komunistickej strany Slovenska. Zásadné slovenské stranícke a vládne názory a koncepcie sa riešili na federálnej úrovni, kde zasadali aj slovenskí funkcionári, čo pri riešení rómskej problematiky znamenalo „významnú parciálnu výhodu“, ktorú slovenské orgány využívali na úkor českej časti federácie (Víšek, 1999, s.186). V politickej realite tzv. cigánsku otázku v Česku posudzovali federálne orgány, v ktorých boli aj slovenskí zástupcovia. Na Slovensku uvedenú problematiku riešili slovenské orgány samostatne, bez účasti komunistických funkcionárov z Čiech.

Vznik rómskych iniciatív spadá do obdobia všeobecného politického uvoľnenia, krátkeho obdobia presadenia reformných snáh v komunistickej strane a v celej spoločnosti. Jedným z výdobytkov reformného procesu rokov 1968 - 1969 bolo založenie „Skupiny pre usporiadanie vzťahov s národnostnými menšinami“. Člen komisie Ľudovít Haraksim vyjadril názor: *Sme toho názoru, že cigánsku otázku treba riešiť a treba využiť pomoc, ktorú ponúkajú vzdelanci cigánskeho pôvodu. V zásade sme toho názoru, že Cigáni tvoria osobitnú etnickú individualitu...Sme za to, aby sa Cigánom umožnilo založenie kultúrno-osvetovej organizácie, ktorá bude zložkou národného frontu* (Haraksim, Pravda 5.7. 1968).

Zväz Cigánov-Rómov (skrat. ZC-R) na Slovensku a Svaz Cikánú-Romú (skrat.SC-R) v Českej časti federácie, boli prvými úspešnými pokusmi zapojiť do riešenia tzv. cigánskej otázky predstaviteľov prvej generácie rómskej inteligencie, ktorá bola úspešným produktom štátneho vzdelávacieho systému. Od nich sa očakávalo, že sa stanú propagátormi asimilácie, ako „živé dôkazy“ úspechu uplatňovanej vzdelávacej politiky štátu. Bezperspektívna, zanikajúca rómska identita však prejavila nečakanú životaschopnosť. Vznik oboch zväzov spochybnil dovtedajšie asimilačné smerovania štátnej politiky, ktorá nepredpokladala vznik rómskej inteligencie, ktorá bude presadzovať model postupnej etnickej revitalizácie. Zásadný prelom nastal v medializácii rómskych problémov. Postupne sa začali presadzovať zaznávané a kritizované reakčné názory niektorých „nerómskych ciganológov“ podporujúce národnostné požiadavky niektorých rómskych aktivistov.

Všetky spoločenské organizácie po roku 1948 mohli pôsobiť len v organizačnom rámci komunistickou stranou ovládaného Národného Frontu. Vo vedení každej prijatej spoločenskej organizácie boli členovia komunistickej strany. Podobne aj zakladatelia oboch zväzov Cigánov – Rómov boli členmi KSČ. Týmto splnili základnú podmienku pre svoju existenciu a vládnuca komunistická strana si zabezpečila lojalitu vedenia a kontrolu nad organizáciou. Paradoxným výdobytkom reformného procesu bolo schválenie dvoch cigánsko-rómskych kultúrnych organizácii, ktoré svojim programom inklinovali k zachovaniu a rozvoju vlastnej autochtónnej kultúry. Ústavný zákon č.144/1968 Zb. ustanovil pri českej a slovenskej vláde rady pre národnosti. Z dôvodu nepripravenosti a neujasnenosti etnicity tzv. cigánskeho obyvateľstva, nebola deklarovaná cigánska/rómska národnosť. Všetky ostatné deklarované národnostné menšiny: maďarská, ukrajinská, poľská a nemecká organizačne podliehali rezortu kultúry. Včlenenie „cigánskej kultúrnej organizácie“ z Čiech a zo Slovenska medzi záujmové, dobrovoľné organizácie Národného Frontu, bolo náhradným a ústretoým riešením najvyšších orgánov štátu, ktoré ovládali tzv. reformní komunisti.

Rozhodnutie Ministerstva vnútra SSR po ukončení správneho konania uskutočneného podľa zákona č. 71/1967 Zb. o správnom konaní rozhodlo takto: Podľa ustanovenia zákona č.68/1951 Zb. o dobrovoľných organizáciách a zhromaždeniach vznikol kultúrny *Zväz Cigánov – Rómov na Slovensku, Románo kulturno jekhetaniben* so sídlom v Bratislave. Ustanovujúci zjazd sa zvolal dňa 27. apríla 1969 a schválil stanovy dobrovoľnej spoločenskej, kultúrno-výchovnej organizácie, ktorej základným cieľom bolo napomáhať všetkým Cigánom - Rómom, ktorí zaostávali v kultúrnej a sociálnej úrovni. Prvoradou úlohou zväzu bolo predkladať návrhy riešení orgánom štátnej správy a spoločenským organizáciám. Ďalšie návrhy mali napomáhať emancipácii: vydávať mesačník v rómskom a slovenskom jazyku, pomáhať pri zakladaní

folklórnych súborov a športových klubov, založiť profesionálny rómsky hudobno-tanečný súbor a cigánske/rómske múzeum. Zriadiť hospodárske a účelové zariadenie *Butiker* (výrobné zariadenie, poz. aut.) v rozsahu nevyhnutnom pre doplňovanie prostriedkov potrebných pre rozvoj svojich činností. ZC-R sa zaviazal, že u svojich členov „zvýši *pocit rovnoprávnosti a vlasteneckého cítenia k našej spoločnej vlasti*“. Členom ZC-R sa mohol stať každý Cigán - Róm po dovŕšení 15. roku. Členmi sa mohli stať aj „Necigáni“, vedeckí a kultúrno-osvetoví pracovníci s úprimným záujmom o prácu v ZC-R (SNA, f. ZC-R, Ustanovujúci zjazd, 1969, invent. č.1, str.3,4).

Vznik ZC-R a SC-R bol prvým úspešným pokusom založiť na národnostnom základe – rómsku organizáciu. Prvý neúspešný pokus o založenie organizácie Cigánov sa uskutočnil v máji v roku 1948 v Žiline (SNA, f. ZC-R, Plénum 1970-1973, invent.č.2). Mená organizátorov sú zatiaľ neznáme. V roku 1957 sa uskutočnil druhý pokus. Navrhovatelia Ján Cibul'a, Anton Facuna a Ferdinand Biháry – však neuspeli. Organizácia *Zväz Cigánov-Rómov v ČSSR* nebola povolená. V roku 1958 na stránkach Osvetovej práce Anton Facuna v článku *Chceme žiť po novom* kritizoval schválenie zákona č. 74/1958 *o trvalém usídlení kočujících osob*, opatrenia orgánov štátnej správy, ktoré podľa uvedeného zákona uskutočnili súpis kočujúcich osôb, ktoré viedli k diskriminácii väčšiny rómskeho obyvateľstva a k strate ich dôvery voči štátu. Podľa Facunu nie represívne opatrenia, ale postupné vysvetľovanie malo viesť Cigánov - Rómov k „správne mu vzťahu k štátu“ (Facuna, 1958, s.47).

V januári 1968, v období politického uvoľnenia, svoj pokus lekár Ján Cibul'a, stavebný technik Anton Facuna a hudobník Ferdinand Biháry - zopakovali. K nim sa pridali: koncertný majster SĽUKu Rinaldo Oláh, učiteľ Dezider Banga, umelecký kováč Ján Šarkózi a hudobník Koloman Šándor. Návrh bol prijatý a navrhovatelia boli ministerstvom vnútra uznaní ako Ústredný prípravný výbor (ÚPV) Zväzu Cigánov-Rómov na Slovensku. Za dočasného predsedu bol zvolený Anton Facuna. ZC-R bol schválený ministerstvom vnútra 19.novembra 1968. Stanovy ZC-R boli schválené 10.decembra 1968 (SNA f. ZC-R 1969, Ustanovujúci zjazd, invent. č.1, s.3,4).

Ustanovujúceho zjazdu v bratislavskej kaviarni „Družba“ dňa 27.apríla 1969 sa zúčastnil podpredseda vlády SSR Július Hanus, členovia ÚV Národného frontu SSR, kam sa ZC-R administratívne začlenil, český SC-R zastupovala Eva Davidová a Viliam Táncoš. Z Čiech prišiel väčší počet účastníkov. Do kaviarne sa už nezmestili. Kapacita bola dimenzovaná pre 120 osôb. Za predsedu ZC-R účastníci zvolili Antona Facunu, rodáka zo Sklabine, vojnového parašutistu, účastníka Slovenského národného povstania, vyštudovaného stavebného technika a člena komunistckej strany. V prejave zdôvodnil vznik oddeleného slovenského a českého

zväzu vznikom federácie. V Prahe nebola kompetentná osoba, ktorá by vznik celorepublikového zväzu schválila. Z toho dôvodu sa zakladatelia obrátili na slovenské orgány a to isté urobili aj zakladatelia zväzu v Českej socialistickej republike.

Za členov predsedníctva ZC-R účastníci zvolili: Anton Facuna, predseda, (stavebný technik, Bratislava), Rudolf Baláž (asistent hygienickej služby, Košice), Dezider Banga (učiteľ, Trebišov), Jozef Daniš (grafológ, Bratislava), Antónia Facunová (študentka medicíny, Martin), Koloman Šándor (hudobník, Bratislava). Ferdinand Biháry (cínovač, hudobník, Bratislava).

Prvý podpredseda ZC-R Rudolf Baláž vo svojom prejave povedal: *“Veľmi často sa riešila takzvaná cigánska otázka bez účasti Cigánov a keď aj niekde boli, títo boli vybratí, ale nemali svoj vlastný názor. Naša organizácia musí dosiahnuť, aby sme neboli len štátnymi občanmi tejto republiky, ale aby sa nám stala naša republika i skutočnou vlasťou. Náš dnešný I .zjazd vojde do dejín hnutia Cigánov... Jediným, najsprávnejším riešením takzvanej cigánskej otázky je citový, individuálny a diferencovaný prístup k Cigánom, to dokáže len človek, ktorý pozná ich mentalitu, má k nim vzťah a najlepšie keď ovláda aj ich jazyk. Uvedomovací proces medzi Cigánmi musí postupovať pomaly a dôkladne.“*

Podľa Baláža potrvá dve, tri generácie, kým Rómovia dosiahnu úroveň ostatného obyvateľstva. Rýchle riešenia sú neúčinné, za jeden, dva roky sa nevychová uvedomelý člen socialistickej spoločnosti (Ibid., s.5-6).

V diskusnom príspevku zástupkyňa S C-R Eva Davidová potvrdila slová Rudolfa Baláža. Problém sa nemôže riešiť z vonku, bez spolupráce so zástupcami Rómov. Zdôraznila, že poznanie problému je na nízkej úrovni. O vedeckom výskume sa hovorilo, ale realizovalo sa veľmi málo vedeckých aktivít. Výskum špecifik rómskej kultúry bol chápaný ako zbytočný, prehlbujúci rozdiely medzi nimi a nami. Naším cieľom bude rozvíjať a podporovať všetko kladné, čo sa v obsahu rómskej kultúry nachádza.

Podpredseda vlády SSR Július Hanus zdôraznil zmysel akčného programu komunistickej strany, ktorého cieľom je využiť všetky možnosti urýchlene vyriešiť všetky nahromadené problémy. Zväz Cigánov-Rómov mal podporovať aktivity vládnych inštitúcií v rámci spoločenských organizácií združených v Národnom fronte. Rozhodujúca úloha pripadla špecializovanej Komisii vlády SSR pre otázky cigánskeho obyvateľstva. Podpredseda vlády Hanus bol menovaný na čelo vládnej komisie, mimo iné prisľúbil: *„Vo svojej činnosti chce komisia vlády vychádzať z vedeckých poznatkov a bude organizovať vedecký výskum zvláštností a osobitostí života cigánskych obyvateľov, využívajúc pritom poznatky z riešenia tejto problematiky v cudzine, kde sa dá niečo dobré naučiť.“* (Ibid., s. 28-29).

Po vyčerpaní rôznych asimilačných nariadení, ktoré vyvrcholili fiaskom organizovaného presunu a rozptylu, zrušením Vládneho výboru pre otázky cigánskeho obyvateľstva, v prajnej atmosfére politického uvoľnenia rokov 1968-1969, nastala prajná atmosféra zodpovedať otázku: „Kto sú Cigáni-Rómovia ?, Etnická skupina? Sociálna skupina? Národnosť?“.

Zväz Cigánov-Rómov, ako kultúrna organizácia oficiálne neexistujúcej národnosti, bol prijatý do organizačnej štruktúry Národného Frontu Slovenskej socialistickej republiky (NF SSR), rovnako aj český SC-R do NF ČSR. Paralelne pri národných vláдах boli 27. októbra 1968 ustanovené rady pre národnosti. Po prijatí ústavného zákona č.144/1968 Zb. Cigánska – rómska národnosť uznaná nebola. Neuznanie vnieslo už od začiatku do pozitívneho vývoja tzv. cigánskej otázky mnoho nejasností, protichodných rozhodnutí, kompetenčných konfliktov medzi komisiou vlády SSR popierajúcou existenciu cigánskej-rómskej národnosti a Zväzom Cigánov-Rómov, ktorý reprezentoval len vlastnú členskú základňu a pre vládne štruktúry nereprezentoval všetkých cigánskych občanov. Vládna moc ZC-R nepovažovala za politického partnera a reprezentanta emancipačných snáh cigánskeho obyvateľstva, ale ako dobrovoľnú, kultúrnu organizáciu v rámci Národného Frontu.

Dôležitým faktorom stagnácie riešenia tzv. cigánskej otázky, bolo nepridelenie finančných zdrojov „priamym orgánom ľudovej moci“, po prechode na federálne usporiadanie, kedy sa nevytvorila vládna rezerva pre potreby okresných národných výborov. Pokles v SSR, v porovnaní s rokom 1968 bol o 14,5 milióna korún. Pôvodná požiadavka zo Slovenska na zabezpečenie 5. päťročného plánu (1966 – 1970) bola 55 mil. korún, dostali 19,8 mil. korún. Rok 1969 bol kritický v riešení problémov rómskeho obyvateľstva. 12 okresov nedostalo žiadne finančné prostriedky, zastavil sa výkup chatrčí, likvidácia osád, nebudovali sa investičné projekty (učňovské internáty, školy vo Zvolene, v Hodruši – Hámroch, v Zlatých Klasoch, v Novom Živote). V kriticknej finančnej situácii začala úradovať ZC-R i Komisia vlády SSR pre otázky cigánskeho obyvateľstva (SNA, f. ZC-R, Komisia vlády 1969 – 73, I. zasadnutie, kart.č.8).

Od počiatku existencie zväzu, členovia predsedníctva riešili osobné konflikty a intrigy. Na II. pléne ÚV ZC-R, ktoré sa uskutočnilo 14. augusta 1970 v Košiciach, predseda Anton Facuna konflikty a počiatočné chyby v riadení ospravedlňoval tvrdením, že každá začínajúca organizácia sa musí najprv konsolidovať, aby mohla plniť svoje poslanie. Problémom pre predsedníctvo bol on sám, zakladateľ, predseda zväzu, riaditeľ podniku *Butiker*, ktorý podľa členov predsedníctva robil všetko samostatne, svoj postup nekonzultoval, všetku moc koncentroval do vlastných rúk. Väčšina členov predsedníctva bývala v Bratislave, ktorá bola

od problematických regiónov vzdialená. Alojz Pompa, tajomník ZC-R o situácii vo zväze, bez vedomia vedenia informoval ÚV KSS a ÚV NF SSR. Nekoordinované informovanie („donášanie“, poz.aut.) ústredných orgánov o situácii vo zväze, sa stalo zaužívanou praxou. Člen predsedníctva, prvý rómsky právnik Gustáv Karika povedal: *“Ak zväz nemá plniť hlavné úlohy, tak to vzdajme. Zväz má pomôcť pri riešeníach...podme konkrétne k veciam, odosobnime sa, riešme problémy spoločne.”* (SNA, f. ZC-R, Plénum 1970-1973, invent. č.2, s.3).

Tajomník Komisie vlády SSR pre otázky cigánskeho obyvateľstva Imrich Farkaš vyjadril stanovisko, že pomoc ZC-R má prísť do oblastí, kde vláda nezasahuje. *Butiker* by mal zamestnávať aj ženy a deti, ktoré nepokračujú na učňovských školách. Stavať materské školy, prístupové cesty do osád, studne, obecné osvetlenie (Ibid., s.5).

16. januára 1970 sa v Bratislave zišla koordinačná komisia ÚV ZC-R a ÚV SC-R. Slovenský zväz zastupoval Anton Facuna, Alexander Šarkozi, Jozef Daniš a Ferdinand Bihari. Český zväz zastupovali Miroslav Holomek, Zigmund Vágyai, Anton Daniel a Eduard Holomek. Cieľom porady bol spoločný postup pri vytvorení federálneho zväzu so sídlom v Prahe.

9. októbra 1970 sa v Banskej Bystrici zišlo III. Plenum ZC-R. Na funkciu riaditeľa *Butikeru* rezignoval Anton Facuna. Plénum ZC-R zvolilo za riaditeľa podniku Gustáva Kariku.

Ďalšia porada koordinačnej česko-slovenskej komisie sa uskutočnila 24. marca 1971 v Brne. Účastníci konštatovali zhodu vo všetkých otázkach týkajúcich sa problémov Rómov v ČSSR a dohodli sa na koordinovanom postupe.

Tretie zasadanie koordinačnej komisie sa uskutočnilo 12. mája 1971 už bez predsedu Antona Facunu a tajomníka Alexandra Šarkozyho. Predsedami koordinačnej komisie boli menovaní Miroslav Holomek a Gustáv Karika. V diskusii M. Holomek povedal: *Existujeme dva roky a za tuhle dobu sme udělali velmi málo. Nebil zřízen federální výbor, soudruzi ze Slovenska to pozastavili, SC-R a ZC-R jsou součástí národního frontu, měli by jsme být pod ministerstvem kultury.* V diskusii vystúpila zástupkyňa OV ZC-R v Prešove Elena Lacková: *Maďari a Ukrajinci sú pod ministerstvom kultúry. Rómovia členmi národného frontu. Zväz je kultúrna organizácia, prečo sme pod národným frontom?* (SNA, f. ÚV ZC-R, 1970, Vedúci tajomník, kartón č.7., invent. č.14, s.8).

Ďalšie plenárne zasadnutie sa uskutočnilo až 18. a 19. júna 1971 v Bratislave. Z pozvaných hostí, zástupcov štátnych inštitúcií sa nikto nezúčastnil, ospravedlnil sa len zástupca federálneho ministerstva práce a sociálnych vecí. Miroslav Holomek, predseda českého zväzu (SC-R) vyjadril presvedčenie, že neúčasť zástupcov štátu je motivovaná vnútornými rozpormi v ZC-R a čakajú ako sa situácia vo zväze vyrieši. Zopakoval, že zvrátiť negatívny vývoj by mohol federálny orgán oboch zväzov, ktorý by sídlil v Prahe a oba národné zväzy by riadil.

Podľa Holomka v Českej republike neexistuje kriminalizácia SC-R u štátnych a straníckych orgánov, len u niektorých ľudí (SNA, f. ZC-R, Plénum 1970 -1973, invent. č. 2).

Nasledujúce plenárne zasadnutie sa uskutočnilo 18. a 19. februára 1972 v Žiline. Svoju účasť potvrdili nižší funkcionári ÚV KSS, ÚV NF SSR, ÚV SZM, ÚV SČK, SOR. Z rezortov neprišiel nikto. V uznesení sa objavilo, že hlavná úloha ZC-R spočíva v oblasti výchovy a prevýchovy svojich členov, ale aj ostatného rómskeho obyvateľstva v duchu marxisticko-leninských ideí. Tak, ako v iných inštitúciách a organizáciách sa začala uplatňovať vedúca úloha komunistickej strany, vytváraním základných organizácií KSS a straníckych skupín. Stranícka disciplína mala zabezpečiť, aby sa neopakovali chyby a nedostatky v riadení zväzu. Od vzniku zväzu väčšina členov predsedníctva i niektorí okresní funkcionári boli členmi strany. ÚV ZC-R tvorilo osem členov komunistickej strany a traja nestraníci. Nikto z nich nebol politický reformátor, ani v opozícii voči vládnej moci. Kádrová práca však bola poznačená subjektivismom, liberalizmom a oportunizmom spojeným s reformnými rokmi 1968-1969. Funkcionári ZC-R na okresoch boli primaní bez previerky, čo sa prejavovalo najmä vo vedení *Butikeru*, kde sa prejavovala chamtivosť, nezodpovednosť, benevolentnosť, nehospodárnosť, slabá riadiaca a kontrolná práca. *Butiker* zamestnával v uvedenom roku 677 pracovníkov, s ktorých bolo 537 Rómov. Zväzová tehelňa v Markušovciach vyprodukovala 190 tisíc tehál, ktoré však väčšinou neboli použité na výstavbu domov pre rómske rodiny, ale komerčne predané. Na obranu vedenia *Butikeru* musíme konštatovať, že zamýšľaný plán vyrábať tehly pre rómske rodiny zadarmo, bol neekonomický aj v období socializmu.

Väčšina funkcionárov ZC-R v okresných výberoch dosahovali nízku odbornú úroveň, pracovali živelne, úlohy plnili náhodne. Neriadili sa stanovami, uzneseniami a koncepciou ÚV ZC-R, chýbal im zmysel pre koncepčnú a plánovanú prácu. Napriek uvedenému personálnemu stavu, ÚV ZC-R malo záujem vytvoriť aj krajské orgány. Počet riadiacich pracovníkov podľa ÚV NF však v organizácii nemohol prekročiť počet 40. Počet členov ZC-R k 31.12. 1971 však vyžadoval vyšší počet riadiacich pracovníkov. V Západoslovenskom kraji bol počet platiacich členov 3571, 3824 v Stredoslovenskom kraji a 7555 vo Východoslovenskom kraji. Spolu 13 950. Každý desiaty Róm na Slovensku bol členom zväzu (Ibid., s.6).

V bilancovaní roku 1971 najúspešnejšou činnosťou bol kultúrno-výchovný úsek. Najvýznamnejšou kultúrnou akciou v roku 1971 bola celoslovenská prehliadka rómskych hudobno-tanečných súborov „Deň Rómov“ v Košiciach. Na počesť 50. výročia založenia KSČ a 27. výročia SNP účinkovalo 300 mladých ľudí. Reprezentovali organizovanú rómsku mládež zo 17 okresov. ÚV ZC-R vyhlásilo súťaž „Vzorná osada“, do ktorej sa prihlásili osady zo 17 okresov. Účastníci pri skrášľovaní životného prostredia v osadách odpracovali 52 805

brigádnických hodín. Ďalšími súťažami bola „Vzorná rodina“ a „Vzorný dom“. 194 Rómov sa zaradilo medzi dobrovoľných darcov krvi.

Plénom stanovilo ciele na rok 1972:

1. Vytvorenie krajských výborov ZC-R
2. Zvýšenie politickej a kultúrnej úrovne členov ZC-R
3. Zlepšenie školskej dochádzky a prospechu žiakov
4. Likvidácia negramotnosti
5. Zvýšenie zamestnanosti
6. Zlepšenie starostlivosti rodičov o deti
7. Zlepšenie bytovej a osobnej hygieny (Ibid.,s.6).

Mimoriadne plénum ÚV ZC-R sa zišlo už 29. apríla 1972 v Bratislave. Jediným bodom rokovania bola pretrvávajúca kritika v prevádzkach podniku *Butiker* a zo strany štátnych orgánov. Od roku 1969 dobrú myšlienku založiť si vlastný podnik, ktorý by Rómov zamestnával a spolufinancoval mnohé aktivity zväzu, bol od svojich počiatkov zdrojom mnohých konfliktov medzi čelnými funkcionármi. Pod vedením Antona Facunu skôr nezamestnával, ale predával lacnú pracovnú silu do Čiech a na Moravu. Príchodom Gustáva Kariku do podniku v roku 1970, sa posilnila výrobná zložka na Slovensku. V roku 1969 *Butiker* vyprodukoval objem výroby v hodnote 4 833 000 Kčs. V roku 1970 v hodnote 21 427 000 Kčs a v roku 1971 32 833 000 Kčs. Z ekonomického hľadiska podnik prosperoval, ale sa vyskytoval veľký rozdiel v hospodárení medzi jednotlivými prevádzkami. V rokoch 1969 – 1972 z 26 prevádzok bolo 13 zrušených. Za rok 1971 dlžil podnik na odvodoch 346 tisíc korún. Trestne stíhané bolo vedenie prevádzok v Trnave, v Žiari n. Hronom, v Leviciach, v Stupave, v Prahe a v Ostrave. Ešte 28. októbra 1971 ÚV ZC-R odvolalo z vedenia podniku Gustáva Kariku, ktorého nahradil Michal Bánom (Ibid., s.8-10).

Na zasadaní pléna ÚV ZC-R konaného 16. februára 1973 vo Zvolene rezignoval na svoju funkciu výkonný tajomník Alojz Pompa. V diskusii Dezider Oláh povedal: „*Od istého času sme sa pýtali čo sa stalo, že súdruhovia z nadriadených orgánov prestali medzi nás chodiť. Prečo nám nepomáhajú?... Prečo neprišli medzi nás, prečo nepovedali, že sa u vás nerobí zdravá politika.*“ Alojz Pompa: „*Našou organizáciou sa zaoberali štátne orgány a po zvážení nezahadzujú našu prácu... Účelové zariadenie Butiker sa likviduje. Nemáme na to schopnosti a kádre, aby sme viedli hospodárske zariadenie so 600 Rómami.*“ (Ibid., s.12)

Významným zdrojom informácií sú zápisnice z predsedníctva Zväzu Cigánov-Rómov. Prvé zasadnutie sa uskutočnilo v Bratislave dňa 14. júna 1969 pod vedením predsedu ÚV ZC-R Antona Facunu, podpredsedov Rudolfa Baláža a Jozefa Daniša a vedúceho tajomníka Alojza Pompu. Prvým bodom bolo vytvorenie pridruženej výroby, podniku *Butiker* a riešenie rozporov medzi jednotlivými funkcionármi v predsedníctve zväzu i na okresnej úrovni (SNA, f. ZC-R, Predsedníctvo, 1969-1971, invent. č.6).

V zápisnici zo 7. januára 1970 blízky spolupracovník Antona Facunu z 50. rokov Ferdinand Bihari sa vyjadril: „*V našej práci sa prejavuje živelnosť, bezplánovitosť. Uskutočňuje sa iba riadenie od takzvaného zeleného stola súdruha Facunu a vybičuje sa iba na niekoľko nezávislých rozhovorov s predstaviteľmi niekoľkých ministerstiev.*“ Alexander Šarkozi vo svojej správe napísal: „*Na ÚV ZC-R sú hlboké, ťažko preklenuté rozpory a sú tu akési svojské rozhodovania bez základných princípov demokratického centralizmu, zásad kolektívneho riadenia... zväz je ako celok roztrieštený, členovia ústredného výboru sú navzájom izolovaní. Plénum sa od zjazdu nezišlo... riadenie okresných výborov neexistuje.*“

Na základe kolektívnej kritiky bol Anton Facuna odvolaný z funkcie predsedu ZC-R . 25. Apríla 1970 bol za predsedu zväzu menovaný Jozef Daniš, ktorý bol 3. októbra 1970 zo zväzu vylúčený. Riaditeľom *Butikeru* bol vymenovaný Gustáv Karika (9. októbra 1970), ktorého z funkcie predsedníctvo odvolalo 28. októbra 1971. Od októbra 1970 ZC-R nemalo zvoleného predsedu. Predsedníctvo sa rozhodovalo kolektívne. Výstupy z ÚV ZC-R navonok prezentoval vedúci tajomník ZC-R Alojz Pompa, ktorý bol aj členom Komisie vlády SSR pre riešenie otázky cigánskeho obyvateľstva (SNA, f. ZC-R, Predsedníctvo 1969-1971 invent. č.6).

V nasledujúcom období rokov 1972 a 1973 však nedošlo k výraznejšiemu, pozitívnemu posunu. Nedostatky v riadiacej práci ZC-R a *Butikeru* sa odôvodňovali nedostatočnými skúsenosťami funkcionárov, ktoré budú v krátkom čase odstránené. V roku 1970 hospodáril zväz so stratou 247 416 Kčs. *Butiker* však vykazoval zisk 278 600 Kčs. Zakúpenie tehelne v Markušovciach za 881 000 Kčs dostalo podnik do finančnej straty, ktorú nedokázal vyrovnať.

Medzi pozitíva ZC-R patrí nádejný návrh prijatý v roku 1971, založiť tri krajské učilištia pre rómskych žiakov v Košiciach, vo Zvolene a v Bernolákove. Zakúpenie rekreačného strediska pre deti – na Orave. Pozitívnou činnosťou bola existencia 26 telovýchovných klubov (TJ ZC-R) zameraných na futbal, ktoré sa zaregistrovali v Slovenskej telovýchovnej organizácii a súťažili v regionálnych futbalových ligách. V letných mesiacoch sa zorganizovali štyri rekreačné pobyty pre 498 detí zo sociálne najslabších rodín. Zväz založil 8 folklórnych súborov a 4 beatové skupiny. Prvými folklórnymi skupinami bol *Čierny kvet* z Košíc a *Upre Roma* z Podunajských Biskupíc. Činnosť uvedených organizácii bola finančne nákladná. ZC-R

hospodáril z dotácie ÚV SNF, členských príspevkov (11 756 členov v roku 1971). Očakával 65% odvod zo zisku Butikeru, ktorý však dotoval vlastné hospodárske aktivity a očakávanú dotáciu 1 759 000 korún nedokázal splniť. Na zasadaní predsedníctva 28.októbra 1971 výkonný tajomník Alojz Pompa povedal: „*Vážna situácia je zo strany Butikeru v odvodoch zo zisku...Butiker túto úlohu neplní. Situácia je vážna, keby nás Národný front nedotoval, tak zväz by sme mohli zrušiť, pretože by neboli peniaze ani na platy.*“ (Ibid, Predsedníctvo 1969-1971, invent.č.6 s.2).

V roku 1972 organizoval ZC-R najvýznamnejšiu kultúrnu akciu za celé obdobie existencie zväzu.. Dni Rómov sa uskutočnili 12. a 13. augusta 1972 v Bratislave. Termín nadväzoval do rámca 28. výročia osláv SNP, 50. výročia vzniku Sovietskeho zväzu a 55. výročia Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie (VOSR). Týmto boli splnené ideologické ciele upevňovania priateľstva medzi národmi ZSSR a ČSSR a národmi ostatných socialistických štátov. V druhom pláne „Dni Rómov“ prispeli k zblíženiu Rómov a Nerómov, podporovali zámery KSČ ako riešiť cigánsku otázku prirodzenou integráciou. Obavy ministerstva kultúry, mestského výboru KSČ a polície (Verejná Bezpečnosť) z narušenia verejného poriadku sa nenaplnili. Umelecká úroveň bola nadpriemerná. Diváci, väčšinou Rómovia, svojim správaním demonštrovali svoj pozitívny vzťah k strane a vláde. Zahraničnými hosťami festivalu boli moskovské divadlo *Romen* a poľský súbor *Terno*. Ďalších, viac ako dvesto účinkujúcich prezentovali rómske tradičné umenie zo Slovenska a z Čiech. Slovenské súbory hodnotila porota, ktorej predsedal zaslúžilý umelec Martin Ťapák. Na prvom mieste sa umiestnil súbor *Romano taboris* z Jarabiny z okresu Stará Ľubovňa. Predseda poroty pozitívne hodnotil vystúpenia súborov a podporil myšlienku celoslovenského prieskumu rómskeho folklóru.

Prípravu „Dni Rómov“ využili členovia predsedníctva zväzu na znovuoobnovenie myšlienky založiť rómsky časopis, o ktorý sa usilovali od založenia zväzu v roku 1969. ZC-R vydával štyrikrát do roka „Informačný spravodaj“, ktorý však nebol reprezentatívnym časopisom. ZC-R angažoval skúseného redaktora z denníka Práca Jaroslava Bartla, ktorý pripravil ideový obsah časopisu *Romen*. Pripravovaný mesačník mal zohrať dôležitú úlohu pri napomáhaní rómskemu obyvateľstvu, k prirodzenej asimilácii, pri uchovávaní progresívnych kultúrnych tradícií. Prvé číslo malo vyjsť v rámci „Dni Rómov“, v náklade 40 tisíc kusov. Finančné náklady predstavovali 80 tisíc korún. Vedenie ZC-R predpokladalo, že náklad zaplatí Butiker, ktorý však neplánoval uhradiť vydanie časopisu. Ďalší pokus o vydanie časopisu opäť nevyšiel (ZC-R, f. Predsedníctvo 1972, kart. č.4, invent. č.9, Plénum, list J. Bartla, invent.č.2).

Na zasadaní ZC-R konaného 6. júla 1972, sa členovia predsedníctva zaoberali pripomienkami k návrhu vládnej Koncepcie riešenia problémov cigánskeho obyvateľstva v rokoch 1971 – 1980. V celej správe vedeniu ZC-R znepokojila veta: „Zväz Cigánov – Rómov bude musieť svoj plán činnosti upraviť tak, aby zväz maximálne napomáhal riešiť uvedené úlohy medzi vlastnými členmi“ (Ibid., s.22). Predsedníctvo zväzu uvedenú vetu chápalo ako nedocenenie práce členov ZC-R v prospech Rómov i celej spoločnosti. Zásadný problém bol v narastajúcich verbálnych stretoch s členmi Komisie vlády, ktorá ZC-R postupne vytlačala zo spolupráce a vskutku pripravovala podmienky pre likvidáciu zväzu. Predsedníctvo ZC-R analyzovalo situáciu v ktorom sa zväz nachádzal. Zásadným problémom do vnútra zväzu bola nepripravenosť väčšiny členov i funkcionárov ZC-R riešiť zverenú úlohu. Smerom von to boli negatívne postoje mnohých funkcionárov štátnych orgánov, ktorí činnosti ZC-R kritizovali. Uvedený postoj u týchto funkcionárov sa spájal s odmietaním akejkoľvek činnosti, ktorú zväz organizoval v prospech neuznanej národnostnej menšiny. ZC-R však nereprezentovalo žiadne protispoločenské, „separatistické úsilie“. Naopak, sociálne a spoločenské povznesenie Cigánov – Rómov chcelo riešiť v spolupráci s ostatnými rezortmi, spoločenskými organizáciami pod „účinným vedením Komunistickej strany Československa“ (Ibid., s.6).

Vládnou komisiou navrhnuté „Návrhy opatrení na postupnú akulturáciu cigánskych obyvateľov“ na obdobie rokov 1971 - 1980 vzbudzovali „apriórnu nedôveru“ u členov predsedníctva ZC-R. Jednotlivé opatrenia boli nereálne. Počty každoročne prijatých (500 chlapcov a 500 dievčat) do podnikov, boli určené len odhadom. Odbory ONV do roku 1966 vykázali zaradenie vyše 20 tisíc „osôb cigánskeho pôvodu“ do pracovného pomeru. V skutočnosti sa v uvedenom období reálne zvýšila zamestnanosť Rómov o 3 tisíc. O zvyšovaní kvalifikácie rómskych robotníkov v návrhoch nebola žiadna zmienka. Predsedníctvo sa kriticky vyjadrilo k opatreniu č.16. Návrh zriadiť separovanú liečbu pre Rómov chorých na TBC a iné nákazlivé choroby a tak isto pre alkoholikov, si predsedníctvo ZC-R vysvetlilo: *Tento podnetný a zaujímavý návrh možno doplniť návrhom na zriadenie jedální, škôl, dopravných prostriedkov „len pre čiernych“*. Podobne opatrenie č.17: Trestanie národných výborov, ak nepovolí výstavbu rómskych domov v intraviláne obcí bolo „len na papieri“ (Ibid., 7-9 s.).

Všetkých 24 návrhov zaradených za sebou „bez ladu a skladu“ nevyčerpali všetky problémové okruhy. Systém riešenia problémov cigánskych opatrení charakterizovali ako nesystémový. ZC-R neodporučil „Návrh koncepcie riešenia problémov cigánskych obyvateľov 1971 – 1980“ predložiť vláde SSR (Ibid., s.10).

Predsedníctvo ZC-R uložilo svojim členom na ONV sledovať výstavbu „cigánskych areálov“ – panelových sídlisk, kde mali byť Rómovia hromadne nasťahovaní. Sťahovanie rómskych rodín do „cigánskych sídlisk“ bolo v rozpore s uznesením ÚV KSČ a vlády ČSSR a porušovanie uznesenia vlády ČSSR č. 502/1965 Zb. o rozptyle a presune cigánskeho obyvateľstva. Plány ONV na vybudovanie „cigánskych sídlisk“ mali hlásiť na ÚV ZC-R a OV KSS (Ibid., s.11).

Najvýraznejším funkcionárom po odchode Antona Facunu, ktorý vo zväze pracoval od počiatku vo funkcii tajomníka a neoficiálne suploval funkciu predsedu bol Alojz Pompa, učiteľ, člen KSS. Bol jediným menovaným členom ZC-R v Komisii vlády SSR pre otázky cigánskeho obyvateľstva, kde hájil záujmy zväzu v presile ostatných „nerómskych“ členov komisie vlády. Vo zväze bojoval proti porušovaniu stanov a disciplíny. Na vlastnú zodpovednosť odvolával a menoval funkcionárov zväzu a *Butikeru*. V pláne práce do roku 1973 sa usiloval ďalej zvyšovať členskú základňu na 32 tisíc (každý piaty Róm). Zmysel existencie zväzu chápal v „plnení úloh najbezprostrednejšieho pomocníka štátnych orgánov pri riešení cigánskej problematiky.“ Snažil sa založiť nové okresné výbory zväzu vo Veľkom Krtíši, v Leviciach, v Trenčíne, v Liptovskom Mikuláši, v Bratislave. Každý okresný výbor mal mať tri komisie: pre kultúru, sociálne veci a zdravotníctvo a školstvo. Všetky komisie fungovali len n a OV v Banskej Bystrici, v Bratislave - Vidiek, v Košiciach – Mesto, v Rožňave, vo Zvolene, v Žiari n. H. a v Nitre. Plánoval vybudovať pri zväze sieť knižníc. Predpokladal, že likvidácia negramotnosti sa splní v roku 1976. Tajomníkov cieľ kam sa Rómovia majú dostať bol: *v prirodzenej asimilácii za predpokladu uchovania rómskej kultúry...Cigáni nepotrebujú národnosť, potrebujú sociálne istoty*. Do poznámok po porade sekretariátu ÚV ZC-R v auguste 1972 napísal: *Väčšina úloh je nesplnená...postupný rozklad...prvý zjazd ZC-R je v roku 1973 neuskutočniteľný*. V septembri 1972 členovia sekretariátu k súčasnému stavu ÚV ZC-R napísali na ÚV NF SSR, ÚV KSS, Ministerstvu vnútra SSR list: *„Súdruh Alojz Pompa je členom KSČ...vo svojej práci sa opiera o tzv. provinčný nacionalizmus... na jeho odvolanie je potrebná pomoc štátnych a politických orgánov*. Podpísaní pracovníci ÚV ZC-R a podniku *Butiker*. Alojz Pompa skončil ako iní funkcionári, ktorých kritizoval pre „kumulovanie moci“, nehospodárne nakladanie s finančnými prostriedkami, napomínal ich a odvolával, súdil sa s nimi (SNA, f. ZC-R, Vedúci tajomník, kartón č.6, invent. č.12).

29. januára 1973 Ministerstvo vnútra SSR vypracovalo zoznam členov likvidačnej komisie *Butikeru*. 30. januára 1973 bol z postu vedúceho tajomníka ZC-R Alojz Pompa odvolaný. Tajomníkom ZC-R bol vymenovaný Vincent Daniš. K 31. marcu 1973 podnik *Butiker* a jeho prevádzky prevzali Správy miestneho hospodárstva. 26. apríla 1973 zaslala Komisia vlády SSR

pre otázky cigánskeho obyvateľstva vedúcemu tajomníkovi ZC-R Vincentovi Danišovi oznam o zániku Zväzu Cigánov – Rómov, k 30. aprílu 1973.

Vydavateľstvo Pravda uverejnilo oznam: *Dňom 30. apríla 1973 zanikla činnosť Zväzu Cigánov-Rómov na Slovensku. Upozorňujeme všetkých veriteľov, aby svoje požiadavky voči ZC-R na Slovensku uplatnili do 30 dní od uverejnenia tohto oznámenia.* ÚV ZC-R v likvidácii, Bratislava, Dunajská ulica č.80. Vincent Daniš, likvidátor. (SNA, f. ZC-R, Vedúci tajomník, kartón č.7, invent. č.14).

Hlavným dôvodom zrušenia hospodárskeho zariadenia *Butiker* a zániku ZC-R, neboli prioritne chyby čelných funkcionárov (členov komunistickej strany) v riadení podniku i zväzu, ale obava z narastania vplyvu organizácie medzi rómskym obyvateľstvom, narastanie „etnického uvedomenia“, ktoré mohlo viesť k nastoleniu požiadavky akceptovať Rómov ako národnostnú menšinu. Štátne orgány nemali záujem uznať ďalšiu národnostnú menšinu. Pre nich tzv. cigánska otázka nemala národnostný charakter, mocenské orgány ju chápali ako problém „sociálno - patologickej skupiny obyvateľstva“. Riešenia „otázky“ zostali na Slovensku v popise práce Komisie vlády pre otázky cigánskych obyvateľov, ktorá sa zbavila „opozičného“ konkurenta. Do určitej miery príčina zániku ZC-R bola aj v rovinne negatívnych osobných konfliktov vo vnútri zväzu i vo vonkajších vzťahoch so štátno-straníckou byrokraciou.

Zoznam použitej literatúry :

- VÍŠEK, Petr, *Program integrace – Řešení romských obyvatel v období 1970 až 1989*. In *Romové v České republice (1945 – 1998)*. Praha: Socioklub, 1999. ISBN 80-902260-7-8.
- HARAKSIM, Ľudovít. *Prístupy k federácii*. In *Pravda*, 5.7. 1968.
- MV SR, SNA, f. ZC-R – ustanovujúci zjazd, 1969, invent. č.1.
- MV SR, SNA, f. ZC-R – Plénum ZC-R, 1970 – 1973, invent. č.2.
- FACUNA, Jozef. *Kanas dedživel ponevo – Chceme žiť po novom*. In *Osvetové práca*, roč. VIII., č.2, 1958.
- MV SR, SNA, f. ZC-R – Komisia vlády SSR, 1969 – 1973, kart. č.8, 1. zasadnutie.
- MV SR, SNA, f. ÚV ZC-R – Vedúci tajomník, 1970, kart.č.7, invent. č.14.
- MV SR, SNA, f. ZC-R – Predsedníctvo ZC-R 1969 – 1971, invent.č.6.
- MV SR, SNA, f. ZC-R – Predsedníctvo ZC-R 1972, list J. Bartla, invent. č. 2.
- MV SR, SNA, f. ZC-R – Vedúci tajomník 1973, kart. č. 6, invent. č.12.